

**Tâ'ûn Rivayetleri Çerçevesinde Hadis Şârihlerinin Hz. Peygamberin Karantina
Tavsiyesine Yönelik Yaklaşımları**

The Hadith Expositors' Approaches to the Prophet's Quarantine Advices Based on Tâ'ûn Narrations

Abdulvasıf ERASLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Batman University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Batman, Turkey

abdulvasiferaslan@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5061-1112>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 5 Ağustos / August 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 11 Sayı / Issue: 25 Sayfa / Pages: 487-511

Atıf / Cite as: Eraslan, Abdulvasıf. "Tâ'ûn Rivayetleri Çerçevesinde Hadis Şârihlerinin Hz. Peygamberin Karantina Tavsiyesine Yönelik Yaklaşımları [The Hadith Expositors' Approaches to the Prophet's Quarantine Advices Based on Tâ'ûn Narrations]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* – *Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 11/25 (December 2020), 487-511.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.762005>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir./ In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

Hastalık olgusu geçmişte olduğu gibi günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Bunların içerisinde bulaşıcılık özelliğini taşıyanlar, tarihin farklı devirlerinde yüzbinlerce insanın ölümüne sebep olmuştur. Bu durum İslam tarihi için de geçerlidir. Hz. Peygamber döneminde de bazı bölgelerde hastalıklar görülmüştür. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi "tâ'ûn" diye adlandırılan bulaşıcı hastalıktır. Hz. Peygamber, bu hastalık hakkında çeşitli bilgiler vermiş ve bundan korunmak için bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerden biri günümüzde karantina/izolasyon denilen; hastalığın bulunduğu yere giriş çıkışın yasaklanması veya hastalık taşıyıcısı olan kişinin toplumdan soyutlanması yöntemidir. Bu husus pek çok sahih hadis rivayetiyle sabittir. İslam tarihi boyunca konuyla alakalı ciddi bir bilgi birikimi meydana gelmiş ve bu sayede önemli bir literatür oluşmuştur. Bunlar içerisinde hadis şerhleri hatırı sayılır bir yere sahiptir. Bazı hadis şârihlerinin söz konusu bu rivayetlerdeki nebevî tavsiyeye yaklaşımında, Hz. Peygamber'in sağlık ile ilgili maksadının göz ardı edildiği hususu dikkatimizi çekmiştir. Bu çalışma bulaşıcı bir özellik gösteren tâ'ûn hastalığına dair rivayetleri ve hadis şârihlerinin bunlara dair yaklaşımlarını içermektedir. Bununla birlikte şârihlerin bu rivayetleri şerh etme ölçütleri ortaya çıkarılarak sağlıkla alakalı bir tavsiyenin teolojik bir zeminde nasıl hayat bulduğuna da dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, Bulaşıcı Hastalık, Tâ'ûn, Karantina.

Abstract

As in the past, the disease phenomenon is keeping its actuality today as well. Among diseases, the contagious ones caused the death of hundreds of thousands of people in different periods of history. This situation is also valid for Islamic history. Diseases were also seen in some areas during the period of Prophet Muhammed. One of them, and perhaps the most important one, is the contagious disease called "tâ'ûn". The Prophet (PBUH) has given various information and advice about it to help people avoid it. One of these advice today is called quarantine/isolation or curfew which means the prohibition of entry and exit to the area where the disease is located or isolating an infected person from the society. This subject is confirmed by many sound hadith narrations. Throughout the history of Islam, a considerable amount of knowledge on the subject has been gathered and thus an important amount of literature has been formed. Hadith commentaries have a significant role in this literature. In the approach of some muhaddith to the Nabawi advice, it can be seen that the Prophet's purpose regarding health was ignored. This study contains the narrations about the disease of tâ'ûn which has a contagious feature and approaches of hadith expositors to these narrations. In addition, attention was drawn to how Prophet's health-related advice was handled as a theological issue by revealing hadith criteria for expounding these narrations.

Keywords: Hadith, Sharh, Contagious Disease, Plague, Quarantine.

Extended Abstract

The phenomenon of disease has been an issue that has deeply affected Muslims like other communities throughout history. There are many narrations derived from the Prophet Muhammad (PBUH) about treatment and health (medicine an-nabawî). These narrations take place in the first period hadith text without a specific classification. During the classification / tasnîf period, some muhadith opened chapters/bab in their works related to disease, treatment, healing methods, and related to their religious and spiritual guidance dimension.

The scholars who expounded hadiths throughout the history of Islam explained the Prophet's (PBUH) advice about the disease based on their knowledge and the health practices of the period they lived. Whether these commentaries reflect the Prophet's intent and how the issue is perceived by scholars living in different periods has drawn attention. Therefore, this study will focus on the Prophet's quarantine or curfew advice, which is one of the important precautions recommended to prevent the spread of contagious diseases. Since the hadiths contain different disease names and advice for their treatments, and there is more than one contagious disease mentioned in hadiths, this study will focus on the narrations about the disease called "tâ'ûn". But the textual and source evaluation/isnad of these narrations is excluded from the study. In this study, the narrations about the plague were classified by their subjects, and in the line with the purpose of our study, the text of the hadith, which expresses the common meaning of the narrations that have the same meaning, is included. The only information given for other narrations related to the subject is their sources. Then the Prophet's quarantine recommendation, which constitutes the main theme of our topic, is emphasized and attention is drawn to the narrations that seem contradictory; subsequently, the approaches of Islamic scholars, especially hadith expositors, on this issue are handled. Since it requires more comprehensive studies to examine all the comments, this study is limited to the approach based on some data about this issue from the Kutub al-Sittah.

Commentaries on this subject were examined in chronological order, and the obtained results take place in the conclusion section. Some scholars accepted the Prophet's (PBUH) advice about the prohibition of entry and exit to the areas where people live, with the blind belief and the idea that "there is a hikma/ wisdom in this", without any interpretation. Those who adopt this approach decreed the verdict of complying with quarantine enforcement within the means of these narrations. These scholars stated that not leaving out from a diseased area is a taabbudî/divine act matter and interpreted the related narrations from this point of view. According to this understanding, getting away from danger is a commanded general rule, and the prohibition of entry to and exit from the diseased areas is related to various wisdom. However, the cause of this prohibition cannot be known. Therefore, the commands in the narrations must be obeyed without question. Almost all of those who approach narrations as a matter of faith consider the event as the discretion and fate from Allah's design. In other words, they focused on the theological aspect of the subject rather than the medical aspect. From this point of view, thoughts such as "the disease infected me because I entered there, or I was infected because I did not leave from the diseased area" are perceived as ignoring divine discretion and fate. Since these expressions are seen as problematic in terms of faith, some explanations were made based on the expressions in the narrations in order not to fall into such a problematic situation. Although this point of view is parallel to the "cause of mention/al-sabab al-vurûd" of some narrations on the subject, it can be said that it does not fully reflect the Prophet's (PBUH) purpose regarding quarantine.

Some scholars also considered the possible cause /i'llet of this prohibition and clarified the narrations in this direction. Those who adopt this approach, which investigates the causality of the expression in the hadith, entailed "the decretal of breaking the quarantine" to reasons. Those who attribute the prohibition in the hadith to a reason/i'llet, referred to some plausible reasons based on the explanations mentioned in the hadith. One example of this is that a healthy person enters a diseased area and allows himself to be infected. Hence, entering such a diseased area would mean putting yourself in danger, and this was reprimanded. However, it is seen that these scholars who handle the entrance to a diseased area within the framework of causes / illetler, do not handle leaving from a diseased area with the same causes. In particular, the probability of a possibly infected person who leaves the diseased area infecting healthy people living in other regions has never been discussed. The fact that leaving the quarantine zone is not considered in terms of infecting other people and areas is an indication of this.

It seems that the "cause of mention / al-sabab al-vurûd" of the hadith is also effective in shaping the approaches of Islamic scholars about contagiousness. This is the understanding of the polytheists that is they devote infectiousness to the disease by ignoring the will of Allah. This understanding caused the Prophet's advice about epidemics to be handled not as a health practice but rather with a belief perspective. The predominance of the religious / ta'abbudî dimension in the explanations of Islamic scholars about complying or breaking the quarantine is a result of this.

Expositors understood the matter of isolation in the narrations, mainly as a prohibition on entering and leaving the residential area. In addition, there is scarcely any information about individual quarantine decisions. Some Islamic scholars consider it necessary to follow the advice of doctors, while others who under the influence of the narrations oppose individual isolation enforcement. This situation was evaluated on the basis of not fulfilling responsibilities in the religious brotherhood context.

Giriş

Hz. Peygamber'in (SAV) hadisleri içerisinde hastalıkların tedavisi ve sağlık ile ilgili tavsiyeleri (tıbb-ı nebevî) hususunda pek çok rivayet bulunmaktadır. Bunlar ilk dönem hadis musannefatını oluşturan eserler içerisinde dağınık bir şekilde yer almaktadır. Tasnif döneminde kimi musannifler; eserlerinde hastalık, tedavi, şifa yöntemleri, bunların dini ve manevî rehberlik boyutuna dair müstakil başlıklar/bablar açmışlardır.¹ Kimi eserlerde bu rivayetler farklı konu başlıkları altında yer alırken;² daha sonraki dönemlerde bu rivayetleri derleyen müstakil çalışmalar vücuda getirilmiştir.³

Hadis literatürü içerisinde pek çok hastalık ismi geçmektedir. Bu hastalıklardan bir kısmı bulaşıcı iken diğer bir kısmı ise bu özelliği göstermez.⁴ Bulaşıcı hastalıkların toplum üzerindeki etkisi daha büyük olduğundan, bu alana münhasır pek çok eser yazılmıştır. İbn Ebü'd-Dünyâ (öl. 281/894)⁵ ile başlayan tıbb-ı nebevî literatürü, müteahhir dönemde özellikle tâ'ûn hastalığı özelinde müstakil cüz veya kitap çapında zenginleşmeye devam etmiştir. Ancak, ne yazık ki başta İbn Ebü'd-Dünyâ olmak üzere pek çok âlim tarafından yazılan konuyla alakalı bazı kaynaklar, çeşitli sebeplerden dolayı günümüze ulaşamamıştır.⁶

Bulaşıcı hastalıklara dair literatür içerisinde tâ'ûn hastalığı ile ilgili günümüze ulaşan önemli eserlerden biri, İbn Hacer el-Askalânî'ye (öl. 852/1449) ait *Bezlü'l-mâ'ûn fi fazli't-tâ'ûn*

¹ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Medenî, *el-Muvattâ*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Daru't-Turasi'l-Arabiyy, 1985), Bâb ma Cae fi Vebâi'l-Medîne, (2/890), Bâbu ma Cae fi't-Tâ'ûn, (2/894); Buhârî *Şaḥîḥ*'inde konuyla ilgili pek çok bab başlığına yer vermiştir. Bk. Muhammed b. İsmâ'îl Ebû 'Abdillâh el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*, thk. Züheyr b. Nâsir (Beyrût: Dâru Tavḥu'n-Necât, 2001), Bâbu Mâ Yüzkeru fi't-Tâ'ûn, "Tıb", 29, (No. 5728), Bâbu Ecri's-Sâbiri fi't-Tâ'ûn, "Tıb", 30, (No. 5732), Bâbu Ma Yükrehu Minel-İhtiyâli fi'l-Firâri Mine't-Tâ'ûn, "Hiyel" 12, (No. 6973); Müslim b. Haccâc Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbüri, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyyi, ts.), Bâbu't-Tâ'ûn ve Tîrati ve'l-Kehâneti ve Nahvihâ, Selâm, 2218 (4/1737), Siyânetü'l-Medîneti min Duhûli't-Tâ'ûn ve'd-Decâli İleyhâ, "Hac", 1379; Muhammed b. İsmâ'îl Ebu İsmâ es-Sülemî et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ/Sünenu't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, 1975), Kerâhiyetü'l-Firâri Mine't-Tâ'ûn, "Cenâiz", 67, (1065).

² Örneğin bk. Buhârî, "Fedailü'l-Medîne", 9 (No. 1880), "Tıb", 29 (No. 5731), "Fiten", 25 (No. 7133), Müslim, "Hac", 485, Tirmizî, "Fiten", 61 (No. 2242); Buhârî, "Ehâdisü'l-Enbiyâ", 51 (No. 3473); Müslim, "Selâm", 2218; Tirmizî, "Cenâiz", 67 (No. 1065).

³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mehrân el-Esbehânî, *et-Ṭıbbu'n-nebevî*, thk. Mustafâ Hıdır Dönmez et-Türkî (B.y.: Dâru İbn Hazm, 2006). Diyâuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvahid el-Makdisî, *Kitâbu'l-emrâzi ve'l-keffâreti ve't-tıbbi ve'r-rukıyyât*, thk. Ebû İshâk el-Hüveynî (B.y.: Dâru İbn Affân, 1415); Muhammed b. Abî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddîn İbn Kayyim el-Cevzî, *et-Ṭıbbu'n-nebevî* (Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.).

⁴ Veli Atmaca, Hadislerde Geçen Hastalık Adları, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 8/2 (2010), 48.

⁵ Eserinin adı "Kitâbü't-Tavâ'în"dir. Bk. Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmî'n-nubelâ*, thk. Şuayib Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 13/397.

⁶ Konuyla ilgili günümüze ulaşmayan fakat İbn Hacer'in referans kaynağı olan eserlerin isimleri için bk. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Mahmûd b. Ahmed b. Ahmed el-'Askalânî, *Bezlü'l-mâ'ûn fi fazli't-tâ'ûn*, thk. Ahmed 'Usâm Abdulkadir el-Kâtib (Riyâd: Dâru'l-Asime, 1406/1986), 32-41.

adlı eseridir. Hicri 9. asırda ortaya çıkan bulaşıcı hastalık dönemini bizzat yaşayarak tecrübe eden İbn Hacer, hicri 819 yılında iki, 833 yılında da bir olmak üzere üç kızını tâûn salgınında kaybetmiştir.⁷ Bu acının etkisiyle olmalıdır ki, 819 yılında ilgili rivayetleri toplayan İbn Hacer, bu konuda bir eser yazmasına yönelik ısrarlar üzerine 833 yılında mezkûr eseri kaleme almıştır.⁸ Konuyla ilgili bilgilerin sistematik bir şekilde ele alındığı bu eser, muasır bazı çalışmalara referans olmakla birlikte⁹, üzerine yüksek lisans düzeyinde bir tez çalışması da yapılmıştır.¹⁰

Hastalık olgusu tarih boyunca insanlıkla beraber Müslümanları da derinden etkileyen bir husus olduğundan konuya dair literatür gün geçtikçe daha da gelişmiştir. Neticede bu alanda ciddi bir bilgi ve eser birikimi meydana gelmiştir. Günümüzde Hz. Peygamber'den aktarılan tıb ve sağlığa dair tavsiyeleri ile ilgili rivayetler üzerinde çalışmaların yapılmaya devam edilmesi de bunun bir göstergesidir.¹¹

Hadis şâriheri sahip oldukları bilgi birikimlerinin yanı sıra yaşadıkları dönemin sağlık uygulamaları çerçevesinde Hz. Peygamber'in hastalıkla ilgili tavsiyelerini yorumlama yoluna gitmişlerdir. Bu yorumların Hz. Peygamber'in maksadını ne denli yansıttığı merak konusu olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada, Hz. Peygamber'in bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek için tavsiye ettiği önemli tedbirlerden biri olan ve halen güncelliğini koruyan karantina uygulamasına yönelik tavsiyesi üzerinde durulacaktır. Bu tavsiyenin hadis şârihleri tarafından nasıl yorumlandığına ve Hz. Peygamber'in maksadını ne ölçüde yansıttıklarına yer verilecektir. Hz. Peygamber'in hadislerinde pek çok hastalık ismi ve bunların tedavisine dair tavsiyeler yer aldığından, ayrıca bulaşıcı hastalıklar tek çeşit olmadığından bu çalışmada sadece tâûn olarak isimlendirilen hastalığa dair rivayetler

⁷ İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 9 (Muhakkikin mukaddimesi).

⁸ İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 65.

⁹ Salih Kesgin, "(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur" Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/28 (2014), 115.

¹⁰ İsmail Kurt, *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlü'l-Mâ'ûn Adlı Eser Çerçevesinde* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009).

¹¹ Bk. Veli Atmaca, "Hadislerde Geçen Hastalık Adları", 48; "Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramlar", *Hadis Tetkileri Dergisi* 8/1 (2010), 83-105; "Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları", *Hadis Tetkileri Dergisi* 9/1 (2011), 67-94; "Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine", *Hadis Tetkileri Dergisi* 9/2 (2011), 35-53; Adem Dölek, "Mikroplar Cinlerin Bir Nev'i mi?: Bir Hadisle İlgili Yorumun Eleştirisi", *Hadis Tetkileri Dergisi* 3/1 (2005), 107-118; Veli Aba, *Tıbb-ı Nebevî Kaynağı ve Bağlayıcılığı* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019); "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler", *Akademik Siyer Dergisi* 1 (Ocak 2020), 112-139; Orhan Yılmaz, "Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2017/2), 107-134.

üzerinde durulacaktır. Ancak bu rivayetlerden her birinin sened ve metin açısından değerlendirilmesi çalışmanın amacı dışındadır.

Bu çalışmada öncelikle tâ'ûn hastalığına dair rivayetler konularına göre tasnif edilecektir. Çalışmamızın amacı doğrultusunda aynı anlama sahip olan rivayetlerin ortak manasını ifade eden hadisin metnine yer verilecektir. Grupta bulunan diğer rivayetlerin ise sadece kaynağına işaret edilecektir. Ardından konumuzun ana temasını oluşturan Hz. Peygamber'in karantina uygulamasına yönelik tavsiyeleri üzerinde durularak, çelişik görülen rivayetlere dikkat çekilecek; akabinde İslam âlimlerinin özellikle de hadis şârihlerinin bu rivayetler üzerinden konuya dair yaklaşımlarına yer verilecektir. Şerhlerin tamamını incelemek daha kapsamlı çalışmalar gerektirdiğinden, kütüb-i sitte şârihlerinden bazılarının konuya dair yaklaşımıyla çalışma sınırlandırılacaktır. Yer yer konunun fikhî boyutuyla alakalı bilgilere yer verilse de hadisi anlamaya yönelik yaklaşımları ön planda tutabilsin diye konuyu hadis delilleriyle ele alan âlimlerin görüşlerine ağırlık verilecektir. Çalışma neticesinde, Hz. Peygamber'in tâ'ûn hastalığına yönelik tavsiyesi niteliğinde olan karantina ile ilgili rivayetlere yönelik farklı bakış açıları ortaya konulmaya, konuyla ilgili çeşitli yaklaşımların ortaya çıkmasına etki eden hususlara dikkat çekildikten sonra bunların Hz. Peygamber'in maksadıyla ne derece uyduğuna dair bir kanaatin oluşmasına katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

1. Hadis Literatüründe Tâ'ûn Rivayetleri

Tâ'ûn rivayetleri, hadis musannefatında farklı sened ve metinlerle aktarılmıştır. Bazı rivayetler sadece bir temayı barındırırken bazıları da birçok konuyu içerebilmektedir. Örneğin bazı rivayetler, sadece tâ'ûnun kaynağıyla alakalı bilgiler ihtiva ederken, bazıları bununla birlikte hastalık bulunan beldenin terk edilmemesi ve oraya girilmemesine dair bilgiler içermektedir. Bu doğrultuda tâ'ûn ile ilgili rivayetleri çeşitli gruplar halinde ele almak mümkün olacaktır. Anlam açısından ilgili rivayetlerin şu şekilde sınıflandırılması mümkün olacaktır:

1. Tâ'ûnun kaynağına dair rivayetler.

Bu tür rivayetleri anlam açısından iki grup halinde incelemek mümkündür. Bunlardan birincisi, bu hastalığın önceki ümmetlere gönderilen bir azap olduğu ve kalıntılarının devam ettiği yönündeki rivayetlerdir. Bu rivayetleri şu metin etrafında toplamak mümkündür:

(الطَّاعُونَ رَجُزٌ أُرْسِلَ عَلَى طَائِفَةٍ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ - أَوْ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ) "Tâ'ûn, İsrailoğullarından bir gruba (ya da sizden öncekilere) gönderilmiş bir azaptır."¹²

Tâ'ûnun kaynağına dair rivayetlerin ikincisini ise onun cinlerden kaynaklandığına dair hadisler oluşturmaktadır. Bunların anlamca şu metin çerçevesinde ele alınması mümkündür: (قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا الطَّعْنُ قَدْ عَرَفْنَاهُ فَمَا الطَّاعُونَ؟ قَالَ: «طَعْنُ أَغْدَانِكُمْ مِنَ الْجِنِّ) Sahâbe, Hz. Peygamber'e "Ey Allah'ın Rasulü; biz ta'ni (dürtmeyi) anladık, tâ'ûn ne demektir?" diye sorduğunda; Hz. Peygamber: "O, cin düşmanlarınızın dürtmesidir" buyurdu.¹³

Bu rivayet çeşitli şekillerde anlaşılmıştır. Kimisi, bu rivayette yer alan ifadeleri gerçek anlama hamlelerken kimisi de bunun mecâz olduğunu dile getirmiştir. Örneğin İbn Hacer'e göre doğal sebeplerin neden olduğu hastalıklar tedavi edilebilmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in şu hadisi de buna işaret etmektedir: «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ شِفَاءً» "Hiçbir hastalık yoktur ki, Allah şifasını indirmiş olmasın."¹⁴ Ancak tâ'ûn hastalığının sebebi cinlerdir. Dolayısıyla bunun bir ilacı veya tedavisi yoktur. Bu hastalığı, sadece onu yaratan ve takdir eden Allah savabilir.¹⁵ Bu rivayette geçen "cin" ifadesinin mecâz anlamıyla kullanıldığını savunanlardan biri olan Câhız (öl. 255/869), Arapların tâ'ûnun şeytandan olduğuna, bunun için "cin mızrağı" ifadesini kullandıklarına dikkat çekmiştir.¹⁶ Son yıllarda bu rivayet özelinde yapılan bir çalışmada da söz konusu ifadenin gerçek manası dışında mecâz anlamıyla kullanıldığı sonucuna varılmıştır.¹⁷ Bu doğrultuda ilmin bugünkü kadar ilerlemediği dönemlerde gözle görünmeyen şeyler için 'cin' tabirinin kullanıldığına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, anlayabilecekleri bir dille insanlara açıklamada bulunmuş olabilmektedir.

¹² Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arneût vd.(Beyrût: Müessesetu'r-Risale, 1999), 3/85 (No. 1491), 3/111 (No. 1526), 3/143 (No. 1577), 40/417 (No. 24357), Buhârî, "Ehâdisu'l-Enbiyâ", 51 (No. 3473); Müslim, "Selâm", 2218; Tirmizî, "Cenâiz", 67 (No. 1065). Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Nühket Varlık, "Tâun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklpedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/175.

¹³ Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd el-Basrî Tayâlisî, *Müsned*, thk. Muhammed b. Abdilmuhsin (Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999), 1/430; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/293 (No.19528), 32/480 (No. 19708), 32/520 (No. 19743); Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Abdillâh el-Atekî el-Bezzâr, *Müsnedu'l-Bezzâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdilhâlık (Medinetu'l-Münevver: Mektebetu'l-İlmi ve'l-Hikemi, 2009), 8/16 (No. 2986), 8/17 (No. 2988), 8/91 (No. 3091).

¹⁴ Tayâlisî, *Müsned*, 1/203 (No. 90); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/50 (No. 3578); Buhârî, "Tıb", 1 (No. 5678); İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), "Tıb", 1 (No. 3438).

¹⁵ İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 105-106.

¹⁶ Ebû Osmân 'Amr b. Bahr, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 6/429. Câhız, *Uyûnu'l-ağbâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 2/130.

¹⁷ Adem Dölek, "Mikroplar Cinlerin Bir Nev'i mi?", 111. Hadis şârihlerinden Kastallânî'nin hadislerdeki mecâz ifadeler ile ilgili yaklaşımı için bk. M. Said Uzundağ, "Kastallânî ve Şerh Metodu Üzerine", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16:2 (2011), 291.

2. Tâ'ûn hastalığının Medîne'ye girmeyeceğine dair rivayetler.

Bu anlamdaki rivayetler, şu metinle ifade edilebilir: (عَلَى أَنْقَابِ الْمَدِينَةِ مَلَائِكَةٌ، لَا يَدْخُلُهَا الطَّاعُونَ،) (وَلَا الدَّجَالُ) "Medine'nin girişinde melekler bulunmaktadır. Oraya Deccâl ve tâ'ûn girmez."¹⁸ Vebâ salgınıyla tâ'ûn hastalığını birbirinden ayıt eden İbn Hacer, nadir de olsa Medine'de vebâ salgınının görüldüğünü ancak kendi dönemine kadar tâ'ûnun görülmediğini ifade etmektedir. Ona göre Hz. Ömer döneminde meydana gelen ve bütün dünyayı saran tâ'ûnun¹⁹ Medîne'de görülmemesi de buna delâlet etmektedir.²⁰ Câhız ise bu durumu Medîne'nin havasının güzelliğine bağlamıştır.²¹

3. Bulaşıcı hastalık/tâ'ûn bulunan yerleşim alanının karantinaya alınmasını ve buralara giriş ve çıkışı yasaklamayı tavsiye eden rivayetler.

Bu hadisler de iki grup halinde ele alınabilir. Birincisi, genel anlamda bulaşıcı tâ'ûnun bulunduğu yere giriş ve çıkışların yasaklanmasıdır ki, şu hadis metniyle bunu ifade etmek mümkündür: (إِذَا كَانَ بِأَرْضٍ وَأَنْتُمْ بِهَا فَلَا تَخْرُجُوا مِنْهَا وَإِذَا كَانَ بِأَرْضٍ وَأَلَسْتُمْ بِهَا فَلَا تَدْخُلُوهَا) "Bulduğunuz bir yerde tâ'ûn hastalığı ortaya çıkarsa oradan çıkmayınız. Bulunmadığınız bir yerde ortaya çıkarsa oraya girmeyiniz."²²

İkinci grup rivayetler ise, kişisel olarak izolasyon/karantina anlamına gelebilecek hadislerdir. Genel anlamda bu rivayetleri şu hadis metniyle ifade etmek mümkündür: (فِرَّ مِنَ (الْمَجْدُومِ كَمَا تَوَرَّ مِنَ الْأَسَدِ) "Aslandan kaçarcasına cüzzamlıdan kaçın."²³ Aslında bu rivayet cüzâm

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/152 (No. 1593), 12/173 (No. 7234), 14/107 (No. 8373), 14/462 (No. 8876), 14/490 (No. 8917), 16/184 (No. 10265), 19/271 (No. 12244), 20/368 (No. 13089), 21/381 (No. 13945), 23/393 (No. 15233); Buhârî, "Fedailu'l-Medîne", 9 (No. 1880), "Tıb", 29 (No. 5731), "Fiten" 25 (No. 7133), Müslim, "Hac", 87; Tirmizî, "Fiten" 61 (No. 2242); Bezzâr, *Müsned*, 7/68 (No. 2616), 14/401 (No. 8152), 15/18 (No. 8195).

¹⁹ Buhârî, "Şehâdât", 6 (No. 2643)

²⁰ İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 102-103, 380.

²¹ Bk. Câhız, *er-Resâilu's-Siyâse*, (Beyrût: Dâru'l-Hilâl, ts.), 17. Şemsuddîn et-Trablûsî de (öl. 954/1547) bu rivayeti temel alan "*el-Beşâretu'l-heniyye bi enne tâ'ûn la yedhulu Mekkete ve'l-Medîne*" ve "*el-Kavlu'l-metîn fi enne't-tâ'ûn lâ yedhulu'l-belede'l-emîn*" adında iki müstakil eser yazmış olsa da bunlar günümüze ulaşmamıştır. Bk. İsmâil b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî el-Bağdâdî, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn*, tas. Muhammed Şerefuddîn (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâsî'l-'Arabîyye, ts.), 3/183, 4/252. Anlamsal açıdan bazı problemleri barındıran bu rivayet hakkında geniş çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Muhtemel yorumlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Deccal zamanında Medine'ye tâ'ûn giremeyecek. "el-Medîne" lafzıyla ifade edilen yerin el-Medinetü'l-Münevver mi yoksa başka bir yer mi olduğu kesin değildir. Tâ'ûn kavramıyla kast edilen hastalığın tam olarak nasıl bir hastalık veya hangi hastalık olduğu net değildir. (Şayet tâ'ûndan kasıt Kovid 19 gibi bulaşıcı hastalıklar ise günümüzde Medine'de de bu hastalık mevcuttur.)

²² Tayâlisî, *Müsned*, 1/166; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/85 (No. 1491), 3/97 (No. 1508), 3/116 (No. 1535), 3/143 (No. 1577), 3/164 (No. 1615), 24/168 (No. 15436), 29/137 (No. 17595), 36/82 (No. 21751), 36/149 (No. 21827), 38/233 (No. 23166); Müslim, "Selâm", 2218, Tirmizî, "Cenâiz", 67 (No. 1065); Bezzâr, *Müsned*, 3/316 (No. 1109), 4/34 (No.1196).

²³ Buhârî, "Tıb", 19, (No. 5707); Müslim, "Selâm", 2220; İbn Mâce, "Tıb", 43 (No. 3539); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Ammân: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 1999), "Tıb", 24 (No. 3911); Tirmizî,

hastalığıyla ilgilidir. Ancak, bu hastalık da bulaşıcı özellik taşıdığından, âlimler diğer rivayetleri değerlendirirken bunlardan da istifade etmişlerdir. Her ne kadar hadis şerhlerimizde konuyla ilgili pek çok malumat bulunsa²⁴ da bu rivayet sened ve metin açısından tetkike muhtaçtır. Bu gruptaki hadislerle bağlantılı olabilecek diğer bir rivayet de şudur: (لَا يُورَدُ مُرَضُّ عَلَى مُصِحِّحٍ) "Hasta (develer), sağlıklı olanlarla bir araya getirilmesin."²⁵ Bu rivayetlerin devamı niteliğinde olan diğer hadisleri de şu metin çerçevesinde toplamak mümkündür: (الْفَارُّ مِنَ الطَّاعُونَ، كَالْفَارِّ مِنَ الرَّحْفِ، وَالصَّابِرُ فِيهِ، كَالصَّابِرِ فِي الرَّحْفِ) "Tâûndan kaçmak savaş meydanından kaçmak gibidir. Karantinaya sabretmek savaş meydanında sabretmek gibidir."²⁶

4. Tâûndan ölen kişilerin şehit mertebesini elde edeceğine dair rivayetler.

Karantina şartlarına riayet edip de sabırla sebat ederek ölen kişilerin şehitlik makamına sahip olacağına dair rivayetler şu hadis metni etrafında ele alınabilir: (الطَّاعُونَ لِكُلِّ مُسْلِمٍ شَهَادَةٌ) "Tâûn (hastalığından ölen) her Müslüman için şehitlik makamıdır (vardır)."²⁷

Genel anlamda tâûn hastalığıyla ilgili rivayetleri bu başlıklar altında toplamak mümkün olmakla birlikte, az da olsa bu hastalığın mümin/salih kulların ölüm şekli olduğuna²⁸

"Siyer" 47 (No. 1615). İlgili rivayetin çeşitli yönlerden değerlendirilmesi için bk. Yılmaz, "Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi" 127.

²⁴ Bk. İbn Battâl Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik, *Şerhu şahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 9/410.

²⁵ Ma'mer b. Ebî 'Amr Râşid el-Ezdî, *el-Câmi'*, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (Beyrut: Tevzîu'l-Mektebetü'l-İslamiyye, 1403), 10/404 (No. 19507); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/149 (No. 9263); Buhari, "Tıb", 52 (No. 5770); Müslim, "Selâm", 33 (No. 2221); Ebû Dâvûd, "Tıb", 24 (No. 3911). Aynı rivayet, Hâricî/İbâdî hadis kaynaklarında da benzer lafızlarla yer almıştır. er-Rabî' b. Habîb b. 'Amr el-Ezdî el-Basrî, *el-Câmiu's-Şahîh*, drl. Ebu Yakup el-Vârcelânî (Beyrut: Daru'l-feth, ts.), (No. 74). İbâdî hadis kaynaklarıyla ilgili tartışmalar için bk. Ahmet Özdemir, *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kitabı* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2020), 99-227; Özdemir, "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2019), 523-554.

²⁶ Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî b. Râhuyeh, *Müsned*, thk. Abdulğafûr b. Abdilhak (Medîne: Mektebetü'l-Hak, 1412/1991), 3/777 (No. 1403); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/365 (No. 14478), 23/106 (No. 14793), 23/159 (No. 14875), 41/74 (No. 24527), 43/257 (No. 26183).

²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 19/497 (No. 12519), 21/30 (No. 13305), 21/49 (No. 13335), 21/267 (No. 13709), 21/313 (No. 13801), 24/11 (No. 15301), 24/21 (No. 15307), 24/22 (No. 13508), 28/391 (No. 17159), 28/396 (No. 17164), 29/198 (No. 17651), 42/53 (No. 25118), 42/118 (No. 25211), 43/235 (No. 26139), 45/606 (No. 27635), 45/609 (No. 27641); Buhârî, "Cihâd", 30 (No. 2830), "Ehâdisu'l-Enbiyâ", 51 (No. 3474), "Tıb", 29 (No. 5732); Müslim, "İmâre", 1915; Bezzâr, *Müsned*, 16/16 (No. 9041); Ahmed b. Şuayb Ebu Abdirrahân en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-süne*, thk. Abdulfettah Ebu Çudde (Halep: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, 1986), "Cenâiz", 112 (No. 2054). İbn Hacer'in ifade ettiğine göre kişinin sevaba ve şehitlik makamına nail olabilmesi için şu şartlara riayet etmesi gerekir: Kişinin bulunduğu yerde kalması, bununla söz konusu sevaba nail olmayı kastetmesi, kendisine bulaşsa da bulaşmasa da bunun Allah'ın takdiriyle olduğunu bilmesi, şikayet etmemesi, sıhhat ve afiyet durumlarında rabbine güvenmesi bu şartlardandır. Böyle bir inanca sahip olan kişi, tâûn dışında başka bir sebeple ölse dahi şehid sevabı kazanacaktır. İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 199-200. Kanaatimizce İbn Hacer'in bu açıklaması, yaşadığı dönemin şartları çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu dönemde bulaşıcı hastalıkların varlığını göz önünde bulundurulduğunda bu şartların konjoktörel yönünün olduğu fark edilecektir. İbn Hacer'in toplumdaki konumu da bu tür açıklamalarda etkili olan diğer bir faktördür. İçerisinde yaşanan toplumda tedavisi bulunmayan bir hastalıkla mücadelede en önemli hususlardan biri manevi rehberlik boyutudur. Dolayısıyla şart koşulan hususların bu yönü de göz önünde bulundurulmalıdır.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/290 (No. 17755), 29/290 (No. 17756), 36/404 (No. 22085).

ve İslam ümmetinin sonunun bu hastalıkla olacağına dair²⁹ rivayetler de bulunmaktadır. Çalışmamızın amacıyla doğrudan ilgili olmadığından sadece bunlara atıfta bulunmakla yetinmeyi uygun gördük. Zira, tedavisi henüz bulunmayan bir hastalık esnasında insanlara teselli bağlamında ele alınabilecek bu rivayetlerin ayrıca çalışılması gerektiği kanaatindeyiz.

Bununla birlikte karantina uygulamasıyla doğrudan ilgili olan ve âlimlerin bu konudaki yaklaşımlarının farklılık arz etmesine etki eden bazı rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetlerin zahiri, bulaşıcılığın olmadığına delâlet etmektedir. Konunun insicamının bozulmaması adına bu tür rivayetleri ayrı bir kategoride zikretmek yerine dipnotta ele almak daha isabetli olacaktır.³⁰

2. Hadis Şârihlerinin Hz. Peygamber'in Karantina Tavsiyesine Yönelik Yaklaşımları

Hz. Peygamber'in bulaşıcı olan tâ'ûn hastalığının bulunduğu yerleşim alanlarına giriş ve çıkışı yasaklamasına dair tavsiyeleri, âlimler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazı âlimler, bu tavsiyeye inanç boyutuyla ve "bunun bir hikmeti vardır" mantığıyla yoruma

²⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 32/520 (No. 19744).

³⁰ Bu rivayetleri şu hadis metni etrafında toplamak mümkündür: (لَا عَذْوَى وَلَا طَيْزَةَ، وَلَا هَامَةَ وَلَا صَفَرَ) " (Kendiliğinden) bulaşıcılık ve uğursuzluk yoktur. Baykuşun ötmesinde bir kötülük yoktur. Safer ayında uğursuzluk yoktur." (Buharî, "Tıb", 19 (No. 5707); Müslim, "Selâm", 2220; İbn Mâce, "Tıb", 43, (No. 3539); Ebû Dâvûd, "Tıb", 24 (No. 3911); Tirmizî, "Siyer" 47 (No. 1615). Bu rivayetin devamında yer alan "Aslandan kaçarcasına cüz zam hastalığına yakalananlardan kaçın" lafzı ile yukarıda zikrettiğimiz "Hasta develeri sağlam develerle bir araya getirmeyin" ifadeleri birbiriyle çelişik gibi görüldüğünden âlimler arasında tartışılmıştır. Bu tartışmalar başta İbn Kuteybe'nin *Te'vîlu'l-muhtelifi'l-hadis* adlı eserinde olmak üzere, diğer âlimlerin te'lifatında yer almıştır. (Bk. Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim b. Kuteybe, *Te'vîlu'l-muhtelifi'l-hadis* (B.y.: el-Mektebetü'l-İslâmi, 1419/1999), 167-69.) Bu hadis üzerinde yapılan çalışmalar, problem gibi görünen hadisin sened ve metin ile alakalı ciddi bir kusur taşımadığını gösteriyor. Son yıllarda konuyla ilgili yapılan çalışmalardan biri olan "(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur" Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili" başlıklı makalede, bu hadisin senedinde herhangi bir sorunun bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Metin tenkidi açısından akla ve konuyla ilgili diğer rivayetlere ters düşer gibi görünen bu hadis, sebebi vurûduyla birlikte ele alındığında Hz. Peygamber'in bu sözle kastının, yanlış olan cahiliyye anlayışlarından birini düzeltmek olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira cahiliyye müşrikleri Allah'ın takdirini devre dışı bırakarak hastalığının bizzat tabiatı gereği bulaştığına inanmaktaydı. Bunun yanlış olduğunu vurgulayan Hz. Peygamber'in maksadı, bulaşıcılığın varlığını ortaya koyan diğer rivayetlerle de örtüşmektedir. (Kesgin, "(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur", 116.) İbn Hacer ise bu konuda şu yorumlarda bulunmuştur:

1. Hastalık fıtratı gereği (yapısı itibariyle) yayılır/bulaşır. Yani hastalığın bizzat kendisinde böyle bir kabiliyet vardır. Hz. Peygamber döneminde yaşayan müşrikler bu anlayışa sahiptir.
2. Allah hastalığı bulaşıcı özellikte yaratmıştır, bu özellik ondan ayrılmaz.
3. Doğası itibariyle değil, Allah'ın yaratmış olduğu kanunlar çerçevesinde hastalık bulaşır. Ateşin yakması gibi. Nitekim nadir de olsa Allah'ın iradesiyle ateş yakmayabilmektedir.
4. Çeşitli vasıtalarla (solunum, hava, temas vb.) hastalık bulaşabilir.

Hastalık tabiatı/yapısı itibariyle bulaşmaz, Allah bunu insanda başlangıç itibariyle yaratmıştır. Bu, onda zaten vardır. Bundan dolayı taşıyıcıyla aynı ortamı paylaşan bazı sağlıklı bireylerde bu hastalık görülürken bazılarında görülmez. Aynı şekilde taşıyıcıyla aynı ortama girmeyen diğer bazı insanlarda bu hastalık görülebilmektedir. Bu tamamen Allah'ın takdiriyledir. İbn Hacer'e göre tercih edilen görüş, sonucusudur. Bu görüş Hz. Peygamber'in hem (لايعدى شئى شيئا) "bir şey başka bir şeye bulaşmaz" hem de (فمن أعدى الأول) "birincisine kim bulaştırdı" sözüyle de uyumludur. (İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 343-344, 377) Bu değerlendirmeye rivayetlerin arasında varsayılan çelişkinin gerçekte var olmadığı anlaşılmaktadır

baş vurmaksızın kabul etmişlerdir. Bu yaklaşımı benimseyenler, karantinaya uymamanın dinî hükmünü de aynı rivayetlerdeki lafızların anlam çerçevesi içerisinde vermişlerdir. Kimi âlimler de bu yasağın muhtemel illetlerini düşünmüş ve bu doğrultuda rivayetlere açıklık getirmişlerdir. Hadislerdeki ifadenin nedenselliğini sorgulayan bu yaklaşımı benimseyenler karantinayı delmenin dinî hükmünü sebeplere bağlamışlardır. Ancak her iki yaklaşımı benimseyen âlimler, işin kader boyutunu göz ardı etmemiş, özellikle olayı Allah'ın kaderinden kaçmak ile ilintilendirmişlerdir.

2.1. İnanç/İtikad Temelli Yaklaşım

Hz. Peygamber'in tâ'ûn bulunan yerlere giriş ve çıkış ile ilgili tavsiyeleri bazı âlimler tarafından taabbüdî boyutuyla ele alınmıştır. Bu âlimler, bulaşıcı hastalığın bulunduğu bir şehirden çıkmamanın taabbüdî bir konu olduğunu ifade etmiş ve ilgili rivayetleri bu açıdan yorumlamışlardır. Bu anlayışa göre tehlikeden uzaklaşma, emredilen genel bir husus/kaide olup bulaşıcı hastalık bulunan bir yere giriş ve çıkışın yasaklanması çeşitli hikmetlere mebnidir. Bununla birlikte bu yasağın hakikati bilinemez.³¹ Dolayısıyla rivayette geçen emirler sorgulanmadan gereği yapılmalıdır.

İslam âlimlerinden bazıları da tâ'ûn rivayetlerindeki Hz. Peygamber tavsiyesini Hz. Ömer'in Şam yolculuğunda yaşadığı olay üzerinden yorumlamaya çalışmışlardır. Hz. Ömer, Şam yolundayken orada tâ'ûn hastalığının ortaya çıktığını duyduktan sonra geri dönmüştür. Âlimler, konuyu Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (öl. 18/639) ile Hz. Ömer arasında bu yolculukta geçen diyalog üzerinden Hz. Peygamber'in karantina uygulamasına yönelik rivayetleri şerh etmişlerdir. Âlimlerin bu tutumu benimsemelerinde yukarıda zikrettiğimiz tâ'ûndan ölen kişilerin şehid olacaklarına dair hadislerin de etkili olduğu söylenebilir. Zira " لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ يَفْعُ " gibi rivayetlerde³² "الطَّاعُونَ فِيمَكْتُ فِي بَلَدِهِ صَابِرًا مُحْتَسِبًا يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا يُصِيبُهُ إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ إِلَّا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ شَهِيدٍ" geçen "Hz. Peygamber'in Allah'ın kendisine yazdığı kaderin dışında başına bir şey gelmeyeceğini bilirse" ifadesinin, âlimleri bu yaklaşıma sevk ettiği söylenebilir.

³¹ Bk. Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâlu'd-Dîn es-Suyûtî, *Tenvîru'l-hevâlik şerhu Muvatta Mâlik* (Mısır: el-Mektebetu'l-Ticâriyeti'l-Kübrâ, 1389/1969), 2/206. Bu bağlamda İbn Hacer de *Bezlu'l-mâ'ûn* adlı eserinde bulaşıcı olan tâ'ûn hastalığının bulunduğu beldeden kaçmanın hikmetine özel bir başlık açmıştır. O, bazı âlimlerin konuyu taabbüdî bir mesele olarak ele aldıklarını ve bunun sebebinin aklen anlaşılamayacağı üzerinde durduklarını ifade etmiştir. Bu anlayışa göre bulaşıcı hastalığın bulunduğu beldeye giriş ve çıkışın yasaklanması, hakikati ve sebebi bilinmeyen bir nedene bağlıdır. Bu doğrultuda öncelikli olan, Şâri'in emrine teslim olmaktır. İbn Hacer, *Bezlu'l-mâ'ûn*, 302; *Fethu'l-bârî şerhu Şâhihi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 10/190.³¹

³² Buhârî, "Ehâdîsu'l-Enbiyâ", 51 (No. 3474).

İbn Kuteybe (öl. 276/889), bulaşıcı hastalık bulunan yerden çıkmamanın maksadını şöyle açıklamıştır: "Allâh'ın kaderinden kaçışınız, sizi Allah'tan kurtaracak zannı oluşturmasın diye tâ'ûn bulunan yerleşim alanından çıkmayınız."³³ Bu ifadeyle İbn Kuteybe, bulaşıcı hastalık bulunan yerden çıkış yasağını sebebini inanç konusuyla bağdaştırmıştır.

İbn Huzeyme (öl. 311/924), Tahavî (öl. 321/933) ve İbn Abdilberr (öl. 463/1071) gibi bazı âlimler, Hz. Peygamber'in tavsiyesini taabbüdî yönüyle değerlendirmişlerdir. Onların yasağın hikmetine dair yaklaşımını şu şekilde özetlemek mümkündür: Bulaşıcı hastalık olan tâ'ûnun bulunduğu beldeye giriş ve çıkışın yasaklanması, bulaşma korkusundan kaynaklanmamaktadır. Şayet bundan dolayı olsaydı oradan çıkmanın da caiz olması gerekirdi. Hastalık bulunan beldeden çıkış yasaklandığına göre buraya girmemenin sebebi bulaşıcılık değildir.³⁴ Bu yorumlarda hastalık bulunmayan başka beldelere sirayet göz önünde bulundurulmamıştır. Halbuki Hz. Peygamber'in bu tavsiyesi sadece hastalık bulunan beldedeki insanlar için değil, diğer yerleşim alanlarında oturanları da güvence altına almaya yöneliktir. Yorumlarda tavsiyenin bu yönün eksik kaldığı görülmektedir.

İbn Battâl (öl. 449/1057) tâ'ûn bulunan beldeden sırf hastalıktan kaçmak için çıkmayı uygun görmemiş ve bu durumun Allah'ın kaderinden kaçma şeklinde algılanabileceğini vurgulamıştır.³⁵ Ona göre, bir ihtiyaç için böyle bir yerden çıkmak caizdir. Hastalık bulunan yere giriş ve çıkışın yasaklanması da hastalığın bulaşma ve yayılma korkusundan değildir. Amaç, itikadî açıdan "kişi oraya girdiği için öldü" veya "oradan çıkan kurtuldu" algısının oluşmasının önüne geçmektir.³⁶ Bu görüşe göre bugün hastalıktan korunmak veya bulaşımı önlemek için maske takmamız da caiz olmaz. Ayrıca salgının yayılmasını önlemek veya aza indirmek için alınan bir dizin tedbirlerin de caiz olmaması gerekecektir ki; bu da pek makul düşmemektedir. Şârihlerin bu yöndeki açıklamalarının sebeplerinden biri de kanaatimizce yorumlamada hadislerin söyleniş sebebinin (esbâbu'l-vurûdi'l-hadis) gölgesinde kalmaktır.

İbn Abdilberr (öl. 463/1071) de tâ'ûndan kaçma niyeti olmadıktan sonra hastalığın bulunduğu yere giriş ve oradan çıkışın caiz olacağını söylemiştir.³⁷ Nevevî (öl. 676/1277) bunu

³³ İbn Kuteybe, *Te'vîlu'l-muhtelifi'l-hadis*, 169.

³⁴ İbn Hacer, Allah'ın takdiri doğrultusunda bulaşıcılığa inansa da rivayetlerde geçen yasağın bu sebeple olmadığını düşünmektedir. İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 306.

³⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 8/326.

³⁶ İbn Battâl, *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*, 9/425.

³⁷ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed b. Abdilberr b. 'Asım en-Nemerî, *el-İstizkâr*, thk. Sâlim Muhammed 'Ata', Muhammed Ali Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), 8/254.

cumhurun görüşü olarak aktarmıştır.³⁸ Örneğin belli aralıklarla çeşitli amaçlar doğrultusunda yapılan yolculuk, hastalıktan kaçış niyeti olmadıktan sonra caizdir.³⁹ Ancak günümüzdeki uygulama virüsten kaçma şeklinde olsa da tıbbi gelişmeler bu durumu itikadi açıdan ale almamamızı gerektirecek düzeye ulaşmıştır. Dolayısıyla bu yorumları itikadi bir problemden ziyade konjonktürel olarak değerlendirmek mümkündür.

Bâcî (öl. 474/1081) de Hz. Ömer'in geri dönüşünü tedbir olarak açıklamış ve Hz. Peygamber'in hastalık bulunan yerden çıkışı yasaklamayı kadere teslim olarak algılamıştır. Ona göre bu rivayette yasaklanan çıkış sadece kaçmak niyetiyle yapılan ayrılmadır. Kişi başka bir sebepten dolayı çıkabilir.⁴⁰

Serahsî (öl. 483/1090), Tahavî'nin *Müşkilü'l-asâr* adlı eserinden şöyle bir nakilde bulunmaktadır: "Kişi tâ'ûn bulunan beldeye girdiğinde ve kendisine hastalık bulaştığında "oraya girdiği için kendisine bulaşmıştır" zannına kapılacaktır. Oradan çıktığında ve kurtulduğunda ise "oradan çıktığı için kurtulmuştur" zannı kendisinde meydana gelecektir. Dolayısıyla kişi inancını koruma adına böyle bir beldeye giriş çıkış yapmamalıdır. Ancak kişi, her şeyin bir kader neticesinde meydana geldiğini bildiği ve kendisine isabet eden şeyin sadece Allah'ın kendisine yazdığı kader çerçevesinde olduğuna inandığı halde böyle bir yere giriş ve çıkışta bulunursa bunda herhangi bir sakınca yoktur."⁴¹

Kirmanî (öl. 833/1430) ise tâ'ûn hastalığının bulunduğu yerden çıkışı yasaklanan durumun sadece kaçış mahiyetinde olan çıkışları kapsadığını, belirli sebeplere binaen yapılan çıkışların bu yasak kapsamında değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir.⁴² Kastallânî de kişinin Allah'ın kaderinden kaçış niyeti olmamak şartıyla tâ'ûn bulunan yerden çıkmanın caiz olduğunu ifade etmiştir. Aynı şekilde böyle bir yerleşim yerine girmek de caizdir. Buradaki

³⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu şahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabiyye, 1392), 14/205.

³⁹ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed b. Abdilberr b. 'Asım en-Nemerî, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaţţâ mine'l-me'ânî ve'l-âsâr*, thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkerim el-Bekrî (Mağrib: Vizâretu'l-Umûmî'l-Evkâfi ve'ş-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1387/1967), 21/183.

⁴⁰ Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyûb b. Vâris el-Bâcî el-Endülüsi, *el-Müntekâ şerhu Muvaţţâ* (Mısır: Matbaatu's-Seâde, 1332), 7/199, 200.

⁴¹ Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsûţ* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 10/166.

⁴² Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Sa'd Şemsuddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsî'l-Arabiyye, 1401/1981), 14/104, 21/17.

sakinme, tehlikeye atılmama ve sedd-i zerî'a bağlamında olup kişide vesvesenin meydana gelmesine engel olmaktır.⁴³

İbn Hacer de ilgili rivayetlerden yola çıkarak tâ'ûn hastalığının bulunduğu yere girmenin ve böyle bir beldeden çıkmanın dini hükmüne ve âlimlerin konuyla ilgili ihtilaflarına yer vermiştir. Özellikle âlimlerin hüküm verirken dayanak noktası olarak "Allah'ın kaderinden kaçmak" fikrine odaklandıklarına dikkatleri çekmiştir. Yani Allah'ın kaderinden kaçmak caiz mi, değil mi? sorusu çerçevesinde konu izah edilmeye çalışılmıştır. Görüşünü, müntesibi bu bulunduğu Şafiî mezhebinden yana kullanarak tedavi için böyle bir yerden çıkmanın caiz olduğunu beyan eden İbn Hacer, meseleyi rivayetlerde geçen nehyin ne anlam ifade ettiği üzerinden de temellendirmeye çalışmıştır.⁴⁴ Ona göre Hz. Ömer'in Şam yolculuğundan geri dönmesi bir kaçış değil, bir eve girmek isteyen fakat evde yangın olduğunu fark ettikten sonra ateş kendisine bulaşmasın diye geri dönen kişinin durumu gibidir. Bu da tehlikelerden sakınmaktır. Her ne kadar bazıları Hz. Ömer'in, Abdurrahman b. Avf'ın hadisinden dolayı döndüğünü söylüyor olsa da doğrusu şudur: "O dönmeye niyetlenmişti; tâ'ûnun bulunduğu yere girmeme konusundaki "Aslandan kaçarcasına cüzzamlıdan kaçın"⁴⁵ haberi kendisine ulaşınca kararlılığını sürdürmüştür."⁴⁶

İbn Hacer, "Eğer oraya girmeseydim bana bulaşmazdı." dememesi için kişinin bulaşıcı hastalık bulunan yere girmemesi gerekir. Çünkü böyle bir yere girmese de hastalığın kendisine bulaşması imkân dahilindedir. Ancak sebepler çerçevesinde oraya girilmemesi emredilmiştir. Aynı şekilde kişi, "Şayet burada kalırsam, hastalık buradaki insanlara bulaştığı gibi bana da bulaşır." demesin diye hastalığın bulunduğu beldeden çıkılmaması da emredilmiştir. Çünkü orada kalması durumunda da kendisine bulaşmaması yine imkan dahilindedir.⁴⁷ İbn Hacer ise tedbirsiz tevekkül yerine sebeplere müracaattan sonraki tevekkülün daha doğru bir yaklaşım olduğuna vurgu yaparak, bulaşıcılıkta ilahî takdirin de göz ardı edilmemesinden yana bir tavır takınmıştır.⁴⁸ O, bir taraftan hikmet ve illet çerçevesinde olaya bakarken diğer taraftan da kaderci anlayışı elden bırakmamıştır.

⁴³ Kastallanî, *İrşâdu's-sârî*, 8/385-386; Muhammedü'l-Emîn b. Abdillâh el-Eremî el-'Alevî, *el-Kevâkibu'l-vehhâc şerhu Şahîhi Msûlim* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 22/275.

⁴⁴ İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 274.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/449 (No. 9722), 32/219 (No. 19469).

⁴⁶ Bk. İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 283; *Fethu'l-bârî*, 10/186.

⁴⁷ İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 382-383.

⁴⁸ Bk. İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 284.

Aynî de (öl. 855/1451) Hz. Ömer'in Şam yolunda sarf ettiği "Allah'ın kaderinden yine Allah'ın kaderine kaçıyorum" ifadesinin şer'î anlamda bir kaçış olmadığını, sakındırılan şeyin üzerine gitmeme olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kişiye zarar verebilecek şeye yaklaşmamak gerekir. Kişinin bunu yapması, Allah'ın kaderiyedir. Kişinin zarar veren şeyden uzaklaşması da meşrudur. Buna rağmen Allah, bazen kişinin kaçtığı şeyi onun hakkında takdir edebilmektedir. Dolayısıyla 'Aynî'ye göre kişinin bir şeyi yapması da ondan kaçınması da Allah'ın kaderiyedir.⁴⁹

Görüldüğü gibi görüşlerine müracaat ettiğimiz âlimlerin çoğunluğu, Hz. Peygamber'in tâ'ûn bulunan yere giriş ve çıkışı nehyettiğine dair rivayetleri kader ile irtibatlandırarak inanç konusu kapsamında ele almışlardır. Bulaşıcı hastalığın bulunduğu yerden çıkışın Allah'ın kaderinden kaçış niyetiyle olmaması gerektiği hususu vurgulanmış ve böyle bir niyetle oradan ayrılmanın caiz olmadığı fikri ağır basmıştır. Her ne kadar bazı âlimler hastalığın bulaşıcılığını kabul etse de karantina bölgesi olan yerden çıkışın, hastalığın başka belde ve kimselere bulaştırılması açısından ele alınmamış olması dikkat çekmektedir.

İnanç meselesi nazariyle rivayetlere yaklaşanların neredeyse tamamının, olayı Allah'ın takdirine ve kadere bağladığı görülmektedir. Yani konunun tıbbî yönünden ziyade teolojik yönüne ağırlık vermişlerdir. Bu açıdan sarf edilen "Oraya girdiğim için hastalık bana bulaştı, girmeseydim bulaşmazdı veya çıkmadığım için bana bulaştı" gibi zanların Allah'ın takdirini ve kadere gözdardı ettiği şeklinde algılandığı görülmektedir. İtikadî açıdan bu ifadeler problemlili görüldüğünden kişinin böyle bir duruma düşmemesi için rivayetlerdeki lafızlara bağlı kalınarak bazı açıklamalara müracaat edildiği görülmektedir. Her ne kadar bu bakış açısı konuyla alakalı bazı rivayetlerin sebab-i vürûduyla paralellik arz etse de Hz. Peygamber'in karantinaya dair maksadını tam anlamıyla yansıtmadığı söylenebilir.

2.2. İlet Temelli Yaklaşım

Hadislerdeki yasağı illet/sebep çerçevesinde değerlendirip olayı tıbbi açıdan ele alan âlimlerin sayısı çoğunluktadır. Buradaki illetten kastımız, tavsiyenin bir sağlık meselesi olarak ele alınıp yasağın tıbbi bir nedene (bulaşıcılığa) bağlanmasıdır.

⁴⁹ Ebû Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin el-Henefî Bedruddîn el-Aynî, 'Umdetu'l-kârî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabiyy, ts.), 21/259.

İbn Kuteybe'ye göre Hz. Peygamber'in tâ'ûn bulunan yere girmeyin ifadesiyle şu kastedilmiştir: "Yaşamış olduğunuz tâ'ûnsuz yer, sizin için daha temiz ve daha elverişlidir."⁵⁰ İbn Kuteybe, giriş ve çıkış yasağını hem inanç hem de sağlık boyutuyla ele almıştır. Doğrudan olmasa da "temiz ve yaşamaya elverişli olması" ifadesiyle Hz. Peygamber'in tavsiyesini sağlık sebebine bağlamıştır.⁵¹

Hattâbî (öl. 388/998), tâ'ûn hastalığının bulaşıcılığını kabul ederek ilgili rivayetleri bu doğrultuda şerh etmiştir.⁵² Hattâbî ve İbnü'l-Cevzî'ye (öl. 597/1201) göre bulaşıcı hastalık bulunan beldeye girmemenin sebebi sakınma, hastalık ortaya çıkan yerden kaçıp çıkmamak da Allah'ın emrine ve kaderine teslim olma ve tevekkül etme anlamındadır.⁵³ Her ne kadar bu iki alim, hastalık bulunan beldeye giriş yasağını sağlık sebebiyle ele almış olsalar da hastalık bulunan yerden çıkışı inançla irtibatlandırmışlardır. Aslında hastalık ortaya çıkan yerden çıkmamanın en temel sebebi, taşıyıcı olabilme ihtimalinden dolayı başka yerleşim alanlarında yaşayan kimselere bu hastalığın bulaşmasını engellemektir. Kanaatimizce Hattâbî ve İbnü'l-Cevzî sadece olayı hastalığın ortaya çıktığı alanla sınırlandırmış olmalarından olacaktır ki böyle bir yoruma yer vermişlerdir.

Mâverdî (öl. 450/1058), meseleyi cüzâm hastalığı özelinde ele almıştır. Hastalığın bulaşıcılığına dikkatleri çekmek üzere Hz. Peygamber'in "Aslandan kaçarcasına cüzzamlıdan kaçın" rivayeti ile kendisine biat etmek üzere elini uzatan cüzzamlı kişiyle musafaha etmediğine dair habere yer vermiştir.⁵⁴ Ona göre de konuyla ilgili hadislerde geçen; "Birincisine kim bulaştırdı?" ifadesi ile şu kastedilmiştir: Hastalık birincisine bulaşma yoluyla geçmemişse diğerlerine de bu yolla geçmemiştir.⁵⁵

Maverdî'ye göre de rivayetlerin nefyettiği bulaşıcılık, tabiat felsefesinin mutlak manada maddeye atfettiği anlayış anlamındaki sirayettir. Yoksa bulaşıcılık yoktur anlamında

⁵⁰ İbn Kuteybe, *Te'vîlu'l-muhtelifi'l-hadis*, 169.

⁵¹ İbn Kuteybe rivayette yer alan yasakları ayrı ayrı yorumlamıştır. "Hastalık bulunan yerden çıkmayın" ifadesini kaderle irtibatlandırmış (bk. "İnanç Temelli Yaklaşım" başlığı) "tâ'ûn bulunan yere girmeyin" ifadesini sağlık sebebine bağlamıştır.

⁵² Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hatâbî el-Büstî, *Me'âlimu's-sünen* (Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/233.

⁵³ Hatâbî, *Me'âlimu's-sünen*, 1/299. Cemâluddîn Ebu'l-Farac Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Keşfu'l-müşkil min hadîsi'sâhiheyin*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.), 1/217.

⁵⁴ Konuyla alakalı çelişik gibi görünen farklı rivayetler mevcuttur. Bu rivayetlerin uşlaştırılması (nesh) hakkında geniş bilgi için bk. Kurt, *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları*, 49.

⁵⁵ Ebu'l-Hüseyin Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basri el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 9/342. Ayrıca bk.: Şerefuddîn el-Hüseyin b. Abdillâh eṭ-Ṭîbî, *Şerhu't-Ṭîbî alâ Mirkâti'l-meşâbih*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Riyâd: Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 1417/1997), 9/2979.

değildir. Nitekim Allah, ateşe yakıcılık özelliği verdiği gibi hastalığa da bulaşabilme özelliğini vermiştir. Bunun önünde hiçbir engel yoktur. Bu doğrultuda hadiste yer alan "Birincisine kim bulaştırdı!" ifadesinden maksat; müşriklerin bulaşıcılığı sadece birinci deveye atfetmesindedir. Şayet birincisi olmasaydı, hastalık bulaşmazdı. Dolayısıyla Hz. Peygamber de "Öyleyse birincisine kim bulaştırdı?" şeklinde karşılık vermiştir. Yani eğer birincisi Allah'ın takdirine bağlıysa ondan sonrakiler de onun takdirine bağlıdır.⁵⁶

Gazzâlî'nin (öl. 505/1111) tıbbî bilgiler doğrultusunda tâ'ûnun bulaşma şeklinin solunum yoluyla oluşu; en önemli tedavi şeklinin ise hastalıktan korunmak olduğu yönündeki görüşünü aktaran Münâvî (öl. 1031/1622), meseleye sadece bu açıdan bakıldığında bulaşıcı hastalık bulunan yerden çıkmanın serbest olabileceğini, ancak toplumun maslahatı çerçevesinde sağlıklı kişilerin hastalık bulunan yeri terk etmelerinin doğru olmadığını ifade etmiştir.⁵⁷ Ona göre hasta kişiyle oturmak, hastalığın bulaşmasını gerektirmez. Ancak, hastalığın bulaşmasına neden olan ortamı/sebepleri vücuda getirir.⁵⁸ Münâvî bulaşıcı hastalık/tâ'ûn bulunan yere girmeyi tehlikeye atılmak olarak algılamış ve böyle bir yere girmenin haram olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü desteklemek için "Ellerinizi kendinizi tehlikeye atmayın."⁵⁹ ayetine yer vermiştir.⁶⁰

İbn Hacer de olayı ölüm döşeğindeki kişinin durumuna benzetmiştir. Hastalığın bulaşması kaçınılmaz bir hal almışsa bulunan yerde kalmak daha doğrudur. Orayı terk etmek abes bir iş olur ve makul karşılanmaz. Aksi takdirde gücü yetenler ilgili beldeyi terk eder, fakat hasta ve yaşlı kimseler yalnız kalır. Bu durumda hasta yaşlılara ve ölümlere karşı olan görev yerine getirilemez. Dolayısıyla ilgili rivayetlerde geçen "Tâ'ûn bulunan bölgeden kaçan kişinin durumu, savaş meydanından kaçan kişinin durumu gibidir"⁶¹ ifadesinin hikmeti

⁵⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 9/342-343. Mâverdî'ye göre Şâfî'nin bulaşıcılığı cüzâm ve baras hastalığına izafesi mecaz bir kullanımdır. Bk. Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 9/343. Şevkânî'ye (öl. 1250/1834) göre hastalığın bulaşma sebebinin hasta ile sağlıklı kişiler bir arada bulunması olmadığına dair bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Neylül-evâtâr*, thk. Usâmuddîn es-Sabâbetî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 7/221.

⁵⁷ Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tacil'ârifîn b. Nuriddîn Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şâğîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1937/1356), 4/286.

⁵⁸ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 6/434.

⁵⁹ el-Bakara, 2/195.

⁶⁰ Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahman el-Mâlîki el-Karâfî, *el-Furûk* (B.y.: Âlemü'l-Kütüb, ts.), 4/258.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/53 (25118)).

de budur.⁶² Kastallânî (öl. 923/1517) de tâ'ûn hastalığının bulunduğu yerden çıkmamayı, hasta ve ölen kişilere karşı dinî vazifenin yerine getirilememesine bağlamıştır. Zira sağlıklı kişilerin oradan çıkması durumunda hastaların işi görülmez ve cenaze işlemlerini yürütebilecek kimse kalmaz.⁶³ Kastallânî bu yorumuyla İbn Hacer'le aynı görüşü paylaşmıştır. Aslında İbn Hacer'in yaşadığı dönemde ortaya çıkan salgın hastalıklar düşünüldüğünde ayrıca kendisinin yaşadığı toplumdaki konumu göz önünde bulundurulduğunda tavsiyesinin teselli babından konjoktörel olduğu fark edilecektir.

Mollâ Ali el-Kârî (öl. 1014/1605), hastalık bulunan yere girmemenin sebeplerinden söz ederken Kastallânî'nin ifadelerinin yanı sıra hastalığın bulaşabilme etkenine de yer vermiştir. Ancak burada da inanç boyutu ön planda tutulmuştur. Bu doğrultuda şu ifadelere yer vermiştir: "Oraya girmesi durumunda hastalık kendisine bulaşır o da bunun sebebinin o beldeye gelişine bağlayarak inanç konusunda hataya düşer."⁶⁴

Hz. Peygamber'in tâ'ûn hastalığıyla ilgili tavsiyelerini bireysel anlamdaki karantina uygulaması şeklinde anlayan bazı âlimler olmuştur. Her ne kadar İslam tarihinin ilk dönemlerinde cüzam hastalığına yakalananlar için bireysel anlamda karantina uygulamasının varlığına dair bilgiler aktarıyorsa⁶⁵ da görüşlerine müracaat ettiğimiz şârihlerin tâ'ûn hastalığı için böyle bir açıklamasına rastlamadık.⁶⁶

İbn Abdilber'ın aktardığına göre Câbiye'de⁶⁷ tâ'ûn hastalığı çıktığında Amr b. el-Âs (öl. 43/664), "Oradan ayrılın, şüphesiz ki, o ateş gibidir." dedi. Bunun üzerine Muaz b. Cebel (öl. 17/638) buna karşı çıkmış ve bunun Allah'ın rahmeti olduğuna dair Hz. Peygamber'den

⁶² İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 302-303. Müzenî, bulaşıcılığın varlığını kabul etmekte ve bu konuda tıp alimlerinin görüşüne itimad edilmesi gerektiğinden yanadır. Bk. İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil ebû İbrâhîm el-Müzenî, Muhtasar, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1410/1990) içerisinde 8/278.

⁶³ Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilmelik el-Kastallânî el-Mısırî. *İrşâdu's-sârî li şerhi Şaḥîḥi'l-Buḥârî* (Mısır: el-Matba'atu'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323/1905), 5/433.

⁶⁴ Ebu'l-Hüseyn Nruddîn el-Mollâ el-Herevî el-Kârî, *Mirḳātu'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-Meşâbiḥ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 1/133.

⁶⁵ Bk. Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib Ebû Ca'fer et-Taberî, *Târîḫü't-Ṭaberî* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967), 6/437; ayrıca bk. Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/463.

⁶⁶ İbn Hacer ise bu konuya yeterince eğilmemiştir. Kanaatimizce onun bu konuya ağırlık vermemesinin sebebi tâ'ûn hastalığına bakış açısıyla alakalıdır. Zira ona göre bu hastalığa maddi sebeplerden ziyade cinler kaynaklık etmektedir. Bu hastalığın ilacının veya çaresinin bulunamayışı bundan kaynaklanmaktadır. Bk. İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 105-107.

⁶⁷ Suriye topraklarında yer alan ve Hz. Ömer'in ziyaret ettiği orduğâh şehridir. Bu günkü adı, Tellü'l-Câbiye şeklindedir.

bir rivayet aktarmıştır.⁶⁸ Bu da kişisel karantinanın uygulanmamasında hastalığın bir rahmet olarak algılanması anlayışının yattığını göstermektedir.

Tâcuddîn es-Sübkî'nin (öl. 771/1370) Müslüman uzman ve adil iki doktorun hasta kişinin sağlıklı kişilere zarar verdiğine kanaat getirmesi durumunda kişi tecrid (bireysel karantina) edilebileceği yönündeki görüşünü tenkid eden İbn Hacer, bunu kabul etmeyerek iki doktorun kararıyla verilen böyle bir uygulamayı doğru bulmamıştır. Delil olarak da duyuların yanılabilirliğinin bilgisine ve bazı tecrübeler yer vermiştir. Ona göre Mısır ve Şam'da bu hastalık defalarca tekrar etmiş ve neredeyse girmediği ev kalmamıştır. Bazı hanelerde vaka olmakla birlikte diğer aile bireylerine bu hastalığın bulaşmadığı görülmüştür. Bu da hastalığın herkese bulaşmadığını göstermektedir. Dolayısıyla hasta kişi sağlıklı kişilere eziyet veriyor diye tecrit edilmesi doğru değildir.⁶⁹ Hastalığın bazı insanlara bulaşmadığı yönündeki değerlendirme, bugün geçerliliğini yitirmiştir. Günümüzde aynı hastalığın farklı bünyeler üzerindeki etkisinin değişik olduğu hususu tıp bilimi tarafından ispatlanmıştır. Bu ifadeyi hastalığı hafif atlatanlara, direnci yüksek, bünyesi sağlam olanlara yormak mümkündür.

Mübârekpûrî (öl. 1353/1935), nehiy sigasının haramlığına delâlet ettiğini dolayısıyla konuyla ilgili hadislerin tamamının kaçma niyetiyle tâ'ûn bulunan yere giriş ve çıkışın haram olduğuna işaret ettiğini söylemiştir. Ancak başka sebeplerden dolayı böyle bir yere girip çıkılabilir.⁷⁰ Sehârenfûrî (öl. 1346/1927) hastalığın zatı itibariyle değil, Allah'ın kainatta yaratmış olduğu sebepler çerçevesinde bir canlıdan diğerine geçtiğini ifade etmiştir.⁷¹

Asrımızda tıbbî gelişmelerle birlikte bulaşıcı hastalıkların tanımı ve bazı şârihlerin tâ'ûn hastalığıyla ilgili görüşlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. *Bulûğu'l-merâm* şerhinde

⁶⁸ İbn Abdilberr, *el-İstizkâr*, 8/251.

⁶⁹ İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 342. İbn Hacer, hasta ziyaretinin kesintiye uğratılmaması gerektiğini ifade etmektedir. Zira hasta ziyareti, din kardeşimize karşı yapmamız gereken bir görev olup pek çok rivayetle sabit olmuştur. Dolayısıyla bunun engellenmesi doğru değildir. Nitekim İbn Hacer'e göre böyle hastalık dönemlerinde yapılması gereken görevler dua, sabır, Allah'a karşı hüsnü niyet beslemek ve hasta ziyaretinde bulunmaktır. İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, 342, 345-357.

⁷⁰ Konunun fikhî boyutuyla ilgili diğer görüşler için ayrıca bk. Ebu'l-'Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekfûrî, *Tühfetü'l-aḥvezî, bi şerhi Câmi 'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 4/149. Hadislerde geçen söz konusu yasağın genel olmayıp özel bir yasak olduğuna dair bk. Ebu'l-Fazl İyâz el-Yahsûbî, *İknâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslîm*, thk. Yahyâ İsmâîl (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998), 7/131.

⁷¹ Bk. Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd* (Hindistan: Ebu'l-Hasan en-Nedvî İslâmî Araştırmalar Merkezi, 1427/2002), 11/641.

Useymîn, cüzzâm ve tâ'ûn hastalıklarını tanımlarken onların bulaşıcı olma özelliklerini ön plana çıkarmıştır.⁷²

Hadislerdeki yasağı illete/bir sebebe dayandıranlar, hadislerde geçen lafızlardan hareketle akıl yürüterek bunu makul sayılabilecek bazı sebeplere bağlamışlardır. Bu sebeplerden biri, sağlıklı kişinin hastalık bulunan yerleşim yerine girerek hastalığın kendisine bulaşabilmesine imkan vermesidir. Dolayısıyla böyle bir yere giriş, tehlikeye atılmak olarak algılanmış ve hoş görülmemiştir. Ancak hastalık bulunan beldeye girişi illetler/sebepler çerçevesinde ele alan bu âlimlerin, hastalık bulunan beldeden çıkışı aynı illetler etrafında ele almadıkları görülmektedir. Özellikle oradan çıkan kişinin hastalık taşıyıcısı olabileceği ve başka diyarlarda yaşayan sağlıklı kişilere bulaştırabileceği ihtimali üzerinde durulmamıştır. Bunun yerine hastalık bulunan yerde yaşayan kişilerin maslahatı ve çıkma fiiline yeltenen kişinin itikadi durumu göz önünde bulundurulmuştur.

Sonuç

Görüşlerine müracaat ettiğimiz âlimlerin tamamı bulaşıcılığın varlığı noktasında hemfikirdirler. Ancak onlara göre bulaşıcılık sadece kişinin kaderi çerçevesinde Allah'ın takdiriyle meydana gelmektedir. İslam âlimlerinin bulaşıcılık ile ilgili yaklaşımlarının şekillenmesinde hadisin sebab-i vurûdunun etkili olduğu görülmektedir. Bu da müşriklerin Allah'ın takdirini devre dışı bırakarak mutlak anlamda bulaşıcılık vasfını hastalığa hasretmesi yönündeki anlayışlarıdır. Bu anlayış, Hz. Peygamber'in konuyla ilgili tavsiyelerinin bir sağlık uygulaması şeklinde değil, daha ziyade inanç boyutuyla ele alınmasına sebebiyet vermiştir. Âlimlerin karantinaya uyma veya bunu delmeye yönelik açıklamalarında dinî/taabbüdü boyutun ağır basması, bunun bir neticesidir. Bununla birlikte kaderci anlayışın tezahürlerinin de göz ardı edilmemesi önem arz etmektedir.

Şârihler, söz konusu rivayetlerde tavsiye edilen tecridi, ağırlıklı olarak yerleşim alanına giriş ve çıkış yasağı şeklinde anlamışlardır. Bunun yanında bireysel karantina uygulamasıyla alakalı malumatlar yok denecek kadar azdır. Bazı âlimlerin bir taraftan doktorların tavsiyelerine uymayı gerekli görürken diğer taraftan rivayetlerin etkisinde kalarak onların tavsiye ettiği bireysel tecrid uygulamasına karşı çıkmaları da dini hasasiyet gereği Müslüman din kardeşine karşı görevlerinin yerine getirilmemesi üzerinden değerlendirilmiştir.

⁷² Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm bi-şerhi Bulûgu'l-merâm*, thk. Subhî b. Muhammed Ramazan, Ümmü İsrâ b. Urfe (Kahire: el-Mekteetü'l-İslâmiyye, 1427/2006), 4/532.

Konuyu illet/sağlık ekseninde düşünen şârihlerin salgın bulunan yere girmemeyi bulaşıcılık veya tehlikeye atılma üzerinden değerlendirmekle birlikte, salgın bölgesinden çıkışı farklı sebeplere bağladıkları görülmektedir. Dolayısıyla karantina bölgesinden çıkan kişinin durumu daha çok dini metinlerde yer alan lafızlar itibariyle değerlendirildiği görülmektedir. Bu da sakınma ifade eden lafızların kaçma şeklinde yorumlanmasını ve olayın kaderle bağlantılı bir şekilde ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Son olarak Hz. Peygamber'in hadislerinde sabit olan karantina uygulanmasının şekil, sebep ve hikmetlerinin tıbbî gelişmeler doğrultusunda günümüzde daha sağlıklı yorumlanabileceği, dini hüküm boyutuyla farklı hükümlerin ortaya çıkabileceği şüphe götürmez bir gerçektir. Dolayısıyla bugünkü tıbbî veriler ışığında Hz. Peygamber'in konuyla ilgili tavsiyesinin daha da anlam kazandığı görülmektedir.

Kaynakça

- Aba, Veli. "Tıbb-ı Nebevî Bağlamında İlâhî Şifânın Kaynağı ve Değeri Üzerine Teolojik Değerlendirmeler". *Akademik Siyer Dergisi* 1 (Ocak 2020), 112-139.
- Aba, Veli. *Tıbb-ı Nebevî -Kaynağı ve Bağlayıcılığı-*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2019.
- Ahmed b. Hanbel, Ahmed. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arneût vd. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1999.
- Alevî, Muhammedü'l-Emîn b. Abdillâh el-Eremî. *el-Kevâkibu'l-vehhâc şerhu Şahîhi Msülim*. 26 Cilt. Byrut: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Atmaca, Veli. "Hadislerde Geçen Şifalı Yöntemler ve İlaç Adları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/1 (2011), 67-94.
- Atmaca, Veli. "Hadisler Çerçevesinde Tıbb-ı Nebevî'nin İnanç Boyutu Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 9/2 (2011), 35-53.
- Atmaca, Veli. "Hadislerde Geçen Hastalık Adları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/2 (2010) 25-67.
- Atmaca, Veli. "Hadislerde Hastalık ve Sağlık Anlamında Kullanılan Genel Kavramlar". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 8/1 (2010), 83-105.
- Aynî, Ebû Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin el-Hanefî Bedruddîn. *el-Umdetu'l-kârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy, ts.
- Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyûb b. Vâris el-Endülüsî. *el-Müntekâ şerhu Muvatta*. 7 Cilt. Mısır: Matbaatu's-Seâde, 1332/1914.
- Bağdâdî, İsmâîl b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-zunûn*. tas. Muhammed Şerefuddîn. Beyru: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyye, ts.
- Basrî, er-Rabî' b. Habîb b. 'Amr el-Ezdî. *el-Câmiu's-sahih*. drl. Ebu Yakup el-Vârcelânî. Beyrut: Daru'l-feth, ts.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık b. Hallâd b. Abdillâh el-Atekî. *Müsnedu'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullâh, Âdil b. Sa'd, Sabrî Abdilhâlık. Medinetu'l-Münevvere: Mektebetu'l-İlmi ve'l-Hikemi, 2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr. *er-Resâilu's-siyâse*. Beyrût: Dâru'l-Hilâl, ts.
- Câhız, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr. *Uyûnu'l-ağbâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Dölek, Adem. "Mikroplar Cinlerin Bir Nev'i mi?: Bir Hadisle İlgili Yorumun Eleştirisi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/1 (2005), 107-118.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mehrân el-Esbehânî. *et-Tıbbu'n-nebevî*. thk. Mustafâ Hıdır Dönmez et-Türkî. b.y.: Dâru İbn Hazm, 2006.
- Hatâbi, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hatâbi. *Me'âlimu's-sünen*. Haleb: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Herevî, Ebu'l-Hüseyin Nruddîn el-Mollâ el-Kârî. *Mirâtu'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Meşâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed b. Abdilberr b. Asım. *el-İstizkâr*. thk. Sâlim Muhammed Ata', Muhammed Ali Muavvid. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed b. Abdilberr b. Asım. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ min'l-me'ânî ve'l-âsâr*. thk. Mustafâ b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkirim el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vizâretu'l-Umûmi'l-Evkâfi ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1387/1967.

- İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-'Askalânî. *Bezlü'l-mâ'ûn fi fazli't-tâ'ûn*. thk. Ahmed 'Usâm Abdulkadir el-Kâtib. Riyâd: Dâru'l'Asime, 1406/1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-'Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Şahîhi'l-Buĥârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Kayyim el-Cevzî, Muhammed b. Abî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddîn İbn Kayyim. *et-Tıbbu'n-nebevi*. Beyrut: Dâru'l-Hilâl, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdillâh b. Müslim. *Te'vîlu'l-muhtelifi'l-ĥadis*. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmi, 2. Basım, 1419/1999.
- İbn Râhuye, Ebû Ya'kûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî. *Müsned*. thk. Abdulġafûr b. Abdilhak. 5 Cilt. Medîne: Mektebetü'l-Hak, 1412/1991.
- İbnu'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebu'l-Farac Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Keşfu'l-müşkil min ĥadîsi'shâhîheyn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz el-Yahsûbî. *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâidi Müslîm*. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1419/1998.
- Karâfî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. İdris el-Mâliki. *el-Furûk*. 4 Cilt. b.y.: Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdilmelik. *İrşâdu's-sârî li şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matba'atu'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1323/1905.
- Kazvînî, İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- Kesgin, Salih. "(Hastalıkta) Bulaşıcılık Yoktur Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/28 (2014), 83-120.
- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali. *el-Kevâkibu'd-derârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1401/1981.
- Kurt, İsmail. *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlü'l-Mâ'ûn Adlı Eser Çerçevesinde*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Ma'mer b. Râşid, Ma'mer b. Ebî 'Amr Râşid. *el-Câmi'*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: Tevzîu'l-Mektebetü'l-İslamiyye, 1403/1983.
- Makdisî, Diyâuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilvahid. *Kitâbu'l-emrâzi ve'l-keffâreti ve't-tıbbi ve'r-rukiyyât*. thk. Ebû İshâk el-Hûveynî. b.y.: Dâru İbn Affân, 1415/1994.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî. *el-Muvattâ'*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrût: Daru't-Turâsi'l-Arabiyye, 1985.
- Mâverdî, Ebu'l-Hüseyin Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basri. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvid, Adil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1999.
- Mübârekfûrî, Ebu'l-'Alâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tühfetü'l-aĥvezî, bi şerhi Câmi'î't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdurraûf b. Tacil'ârifn b. Nuriddîn Alî. *Feyzu'l-Ķadîr Şerhu'l-Câmi'î's-Şaġîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1356/1937.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabiyyi, ts.
- Müzenî, İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl Ebû İbrâhîm. *Muĥtaşar*. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1410/1990.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb Ebu Abdirrahman. *el-Müctebâ mine's-sünen*. thk. Abdulfettah Ebu Ğudde. Halep: Mektebetü'l-Matbûâti'l-İslamiyye, 1986.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Şahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1392/1972.
- Özdemir, Ahmet. "İbâdiyye'nin Erken Dönem Hadis Kaynakları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Aralık 2019), 523-554.
- Özdemir, Ahmet. *İbâdiyye'nin Ana Hadis Kitabı*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2020.
- Sarıyıldız, Gülден. "Karantina". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/463-465. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sehârenfûrî, Halîl Ahmed. *Bezlü'l-mechûd*. 14 Cilt. Hindistan: Ebu'l-Hasan en-Nedvî İslâmî Araştırmalar Merkezi, 1427/2002.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsu'l-Eimme. *el-Mebsûţ*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eşas. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Amman: Beytu'l-Efkârî'd-Devliyye, 1999.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekir Celâluddîn. *Tenvîru'l-hevâlik şerhu Muvatta Mâlik*. 2 Cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-Ticâriyetî'l-Kübrâ, 1389/1969.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Neylü'l-evâtâr*. thk. Usâmuddîn es-Sabâbeî. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib Ebû Ca'fer. *Târîhu't-Taberî*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387/1967.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân el-Basrî. *Müsned*. thk. Muhammed b. Abdilmuhsin. Mısır: Dâru'l-Hicr, 1999.
- Ṭibî, Şerefuddîn el-Hüseyn b. Abdillâh. eţ-, *Şerhu't-Ṭibî 'alâ Mirkâti'l-Meşâbih*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 13 Cilt. Riyâd: Mektebetü Nezzâr Mustafâ el-Bâz, 1417/1997.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebu İsâ es-Sülemî. *el-Cami 'u's-şahîh/Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyye, 1975.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Fethu zi'l-celâli ve'l-ikrâm bi-şerhi Bulûğu'l-merâm*. thk. Subhî b. Muhammed Ramazan, Ümmü İsrâ b. Urfe. Kahire: el-Mekteetü'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Uzundağ, M. Sait. "Kastallanî ve Şerh Metodu Üzerine". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2011), 277-305.
- Varlık, Nükhet. "Tâun". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/175-177. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Orhan. "Tıbb-ı Nebevî ve Bu Konudaki Bazı Hadislerin Değerlendirilmesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2017/2), 107-134.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*. thk. Şuayib Arnaût vd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.